

BOGÁCS ERNŐ – RÁCZ ANDREA

GYERMEKVÉDELEM ÉS SZAKMAI INTEGRITÁS

Az etika és a szociális munka viszonyának értelmezését követően a magyar gyermekvédelemben az elmúlt években készült három kutatás főbb eredményeit ismertetjük röviden, amelyek rámutatnak a szakmai hiátusokra, a gyermekvédelem elsődleges (gyermek) és másodlagos (szülők) kliensrendszerével kapcsolatos előítéletes vélekedésekre, a szakmai mentalitásokban megjelenő értékválságra, általában a szakma válságára. Amellett érvelünk, hogy a szakmai mentalitások és bánásmódok gyakorlati működésben való változásához nagy szükség lenne a gyermekvédelemben az etikai dimenziók átgondolásának teret adni, akár egy saját etikai kódex kidolgozása és bevezetése révén. A segítő szakma aktív részese a jóléti állam átalakításának és ezzel párhuzamosan a jóléti viszonyok átrendezésének, így átgondolandó, hogy a hazai gyakorlatban korlátozottan rendelkezésre álló módszertani keret mennyire elegendő a problémák kezelésére, hogyan tudja a kliensek felszabadítását és jólétét szolgálni. Az ismertetett kutatások eredményei jelzik, hogy a fejlődés iránya egy aktivizáló, mobilizáló segítői rendszer megteremtése, amely a szakma alapértékeinek megőrzése mellett képes alkalmazkodni a társadalmi változásokhoz és reflektálni az abból eredő közpolitikai elvárásokhoz.

Bevezetés

Tanulmányunk – melyet szakmai párbeszédre, vitára invitálónak szánunk – abból a kérdéssel indul ki, hogy miért van szükség etikára a szociális munkában. A gyermekvédelemnek nincsen saját etikai kódexe,¹ a Szociális Szakmai Szövetség Etikai kódexe a szociális munka területén mutat iránymutatást és nyújt segítséget a dilemmás helyzetekben való eligazodásban. A hazai rendszerben a gyermekvédelmi és szociális munka elkülönül egymástól, mégis úgy gondoljuk, hogy a szociális munka értékei, alapelvei nagyban hozzájárulhatnak a gyermekvédelem fejlődéséhez. Az etika és a szociális munka értelmezését követően a gyermekvédelemben az elmúlt években készült három kutatás főbb eredményeit ismertetjük

¹ 2006-ban a FICE Magyarországi Egyesülete készített egy kódexet az intézményes ellátásokban dolgozók számára, de az nem került bevezetésre a területi munkába, és nem is fedi le a gyermekvédelem teljes területét.

röviden, amelyek rámutatnak a szakmai hiátusokra, a gyermekvédelem elsődleges (gyermek) és másodlagos (szülők) kliensrendszerével kapcsolatos előítéletes vélekedésekre, a szakmai mentalitásokban megjelenő értékválságra, általában a szakma válságára. Amellett érvelünk, hogy a szakmai mentalitások és bánásmódok gyakorlati működésben való változásához nagy szükség lenne a gyermekvédelemben az etikai dimenziók átgondolásának teret adni, akár egy saját etikai kódex kidolgozása és bevezetése révén. A segítő szakma aktív részese a jóléti állam átalakításának és ezzel párhuzamosan a jóléti viszonyok átrendezésének, így átgondolandó, hogy a hazai gyakorlatban korlátozottan rendelkezésre álló módszertani keret mennyire elegendő a problémák kezelésére, hogyan tudja a kliensek felszabadítását és jólétét szolgálni. Az ismertetett kutatások eredményei jelzik, hogy a fejlődés iránya egy aktivizáló, mobilizáló segítői rendszer megteremtése, amely a szakma alapértékeinek megőrzése mellett képes alkalmazkodni a társadalmi változásokhoz és reflektálni az abból eredő közpolitikai elvárásokhoz. Tanulmányunkban amellett érvelünk, hogy ez egy választási helyzet is a szakma képviselői – elsősorban a vezetők – számára, hogy kritika nélkül kiszolgálják a hatalmat, vagy képesek kiállni a kirekesztett csoportok tagjainak védelme érdekében. Kérdés azonban, hogy mit jelent az *empowerment* (hatalomtól megfosztottak hatalomhoz juttatása) fogalma, ha maguk a segítők is megfosztottak a „hatalmuktól”, és egy olyan kontrollórszerepbe kényszerülnek, amely ellentétes a segítői tevékenység eszmeiségével.

Szociális munka és etika

A szociális munka és etika viszonyában alapvető a kérdés megválaszolása: miért van szükség etikára a szociális munkában, mi köze az etikának a szociális munkához? Gardner et al. (2008: 42) szerint valamely tudástartománynak szakmaként történő elismeréséhez – a tudáson és készségeken felül – elengedhetetlen az etikai dimenzió megléte. Így biztosított, hogy a szakértelem nem önző célokra és közérdek ellen használatos. Tetszetős megközelítés, különösen a szociális munka terén, mert így egyike lehet(ne) a szakmák szakmájának, hiszen mindhárom feltétele adott (különösen az etikai). Első megközelítésre a szerzők nem indokolják részletesen a szakmaként való meghatározás ezen módját, megállapításként közlik. Nyilván több tudástartomány vitatkozna e megközelítéssel, nemcsak azok, amelyek esetében szükséges némi elmélyülés az etikai dimenzió indoklásához (pl. fegyvergyártás), de azon területek is, amelyek etikaszegélyesnek tűnnek. Továbbgondolva, az „etikus” szakmák,² mint például az orvoslás és a szociális munka, gyakorlati megvalósulásukban sérthetik az etikai dimenziót. Azért fontos ezt megjegyezni, mert az előbbieken hivatkozott szakmák is gyakorlati megvalósu-

² A szakmaetika nem csak a szociális munka „kiváltsága” és igénye, elég e vonatkozásban utalni a hipokratészi esküre, mint a legismertebb szakmaetikára.

lásuk okán minősíthetők kevésbé etikusnak vagy etikasemlegesnek. A spekulatív gondolkodás természetesen bármely szakma esetében ki tudja mutatni az etikai dimenzió létét. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban, hogy a közérdekűség feltétele tetszetős ugyan, de vitatható. Miért az etikus, ami társadalmi szempontból hasznos? Egyáltalán, mit kell érteni közérdekűség alatt? A kérdés tehát, hogy miért értelmes a szociális munka vonatkozásában etikáról beszélni, egyszerűen megválaszolható. Azért, mert a szociális munka csak úgy határozható meg szakmaként, ha van etikai dimenziója. A közvélekedés minden bizonnyal támogatja e tetszetős megfogalmazást, hiszen ha van szakma, amelyben egyértelműnek tűnik az etikai dimenzió, az a szociális munka. A kritikusabb beállítottságúak ugyanakkor feltehetik a kérdést: miért etikus az, ami közérdekű, mi köze van az etikának a társadalmi érdekhez, egyáltalán mi az etika?

Fogalmi pontosítás

Az etika és szociális munka összefüggéseinek megértéséhez célszerű a szociális munka és az etika fogalmának elemzéséből kiindulni.

Szociális munka

A tág értelemben vett szociális munkát történelmi viszonylatban szemlélve³ – legalábbis a keresztény kultúrkörben – egyértelmű az irgalmasság testi és lelki cselekedeteivel való rokoníthatósága. Jóllehet az üdvösség isteni kegyelem, vagyis mint ajándék kiérdemelhetetlen, a tettek nélküli hit is halott. Ennek megfelelően a másik ember segítése a kora kereszténység mindennapjainak természetszerű mozzanata, az Istennek tetsző erkölcsös élet lényeges megnyilvánulása. Fontos megjegyezni, hogy az ilyen értelemben felfogott erkölcsös élet nemcsak az egyes ember üdvösségét szolgálta, hanem Krisztus testeként felfogott hívők közösségének (az egyháznak) az építését is, tehát erőteljes társadalmi vonatkozása is van. A segítség ebben az időszakban létmód, így inkább spontán, mint szervezett tevékenység. Amikor elveszíti létmódjellegét, akkor sem intézményesül, jóllehet a vallási közösségek és szerzetesrendek tevékenysége által szervezeten is megnyilvánul, és továbbra is a tettekben megvalósuló hit, így az erkölcsös élet attribútuma. Némi leegyszerűsítéssel és elfogultsággal élve a szociális munka ebből a gyakorlatból fejlődik ki. Előbb az ősközösségi tradíciók 19. századi megújításával, az egyes karizmatikus személyek egyesületi formában történő, az új társadalmi réteg (proletariátus) problémáira reagálni kívánó próbálkozásán keresztül, majd az állam beavatkozásában (Müller 1992: 11).

Fogalmi megközelítésben a szakmaként és nem tudományterületként vizsgált szociális munka társadalmi konstitutív és megtartó szerepe kevésbé hangsúlyo-

³ A szociális munka történeti fejlődését lásd bővebben: Hegyesi–Kozma (2002).

zott, legalábbis a John Pierson és Martin Thomas által jegyzett *Dictionary of Social Work* (2011: 493) szerint⁴:

„Olyan fizetett professzionális tevékenység, melynek célja az egyének támogatása, hogy nehéz élethelyzetükön túljussanak gondozás, védelem vagy tanácsadás, illetve szociális támogatás, érdekképviselés és közösségi munka nyújtása által.”

Az etikai mozzanat ugyanakkor egyértelmű, amennyiben a nehézségek leküzdésében nyújtott segítség etikai kategória.

Etika

De mi számít etikai kategóriának, egyáltalán mi az etika? *Etimológiai megközelítésben* a görög ethosz (εθος) és éthosz (ηθος) szóhoz, illetve fogalomhoz kell visszanyúlni. Az ethosz erőteljes közösségi vonatkozást feltételez (lakóhely, lakóhellyel összefüggő szokás, hagyomány), míg az éthosz az egyént helyezi előtérbe, annak jellemét, magatartását, mely eltérhet a szokástól, a hagyománytól (Nyíri 2003: 12). *Tartalmi szempontból* már sokkal nehezebb kibontani az etika fogalmát, legalábbis ha valamilyen rövid, összefoglaló, lényegét pontosan kifejező meghatározásra vagy körülírásra törekszünk. Az etika szó/fogalom ugyanis eltérő tartalmakkal használatos. A köznapi beszédben például az erkölcsös szinonimájaként (uo.: 13), melyet, bár nem helytálló, nem szükséges kiigazítani, különösen, hogy jelen tanulmány is e beszédet kívánja használni. Mindazonáltal épp a jelen írás bizonyos fejtegetései is szükségessé teszik az etika és egyéb rokon fogalmak, elsősorban az etika és erkölcs elhatárolását.

Etika és erkölcs

Az etika szigorú értelemben véve erőteljesen kötött a filozófiához mint tudományhoz. E tudományterület felől megközelítve nem más, mint a spekulatív gondolkodás az erkölcsről, vagy ha ez valaki számára sértő, az „erkölcs problémakörének filozófiai vizsgálata” (Nyíri 2003: 14). Mondhatni erkölcsfilozófia, amennyiben helleri megközelítésben értelmezzük.⁵ Következésképp megkockáztatható: az etika erkölcsre reflektáló filozófiai beszéd. Központi fogalma és tárgya az erkölcs. Bármely, az etika lényegének körülírására irányuló próbálkozás megkerülhetetlenül az erkölcsbe ütközik. A *Magyar értelmező kéziszótár* (Juhász et al. 1972) szerint az erkölcs magatartást irányító, annak megítélését segítő, társadalmilag

⁴ Az idézett meghatározást az IFSW Nagygyűlése és az IASSW Közgyűlése által elfogadott szociális munka globális definíciója általánossága indokolja (IFSW 2014). A globális definícióból hiányzik az arisztotelészi definíció egyik eleme, a *differentia specifica*, amely által más szakmáktól elkülöníthető.

⁵ Minden olyan filozófiai munka, amely főleg erkölcsi problémákkal foglalkozik (Heller 1994: 225).

helyesnek tartott szabályok összessége, illetve ezek megvalósulása.⁶ A szótárak köznapi beszédén túl Heller Ágnes is hasonló kijelentést tesz az erkölcsről,⁷ oly módon, hogy kiemeli az egyéni viszonyulást, melyet moralitásnak nevez. Fontos ez a mozzanat, mert az erkölcs az etikával ellentétben nem elméleti konstrukció, hanem a konkrét egyén adott időhöz és térhez, sokszor egy másik egyénhez vagy egyénekhez kötött magatartásminősége. Konkrét cselekvés vagy mulasztás milyensége. Minőség vagy milyenség. De milyen szempontból? Mi alapján lehet helyesnek/erkölcsösnek minősíteni egy magatartást? Mi vagy ki jogosít fel valamely normát és szabályt a helyesség minősítésére? Honnan ered egy norma és szabály ilyen jellegű tekintélye?

Értékpluralizmus

A metafizikai szemléletű, transzcendenciát feltételező viláértelmezésben egyszerű a fenti kérdésekre adott válasz: a transzcendens. A felvilágosodásig⁸ a társadalmat alkotó többség számára ez kielégítő magyarázat és érvényességi feltétel volt – egy társadalmi réteg számára jelenleg is az –, a 17. századot követően azonban ez a tekintély megszűnt egyértelműnek és általánosnak lenni. Több szereplő követelt magának helyet, pontosabban több szereplőnek követeltek tekintélyt. Amennyiben elfogadjuk a helyesség alternatívájának az értékességet, a helyes szinonimájaként az értéket,⁹ kijelenthető: az előbb vázolt eszmetörténeti folyamattal egyidejűleg az értékek is diverzifikálódtak, hierarchiájuk megváltozott, és képlékennyé vált az erkölcs lényegi mozzanata. Teret nyert az értékpluralizmus, melynek kedvező hatása például, hogy lehetővé tette az etika értelmező oldalának¹⁰ kibontakozá-

⁶ *A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára I.* (Hexendorf et al. 1976) azonos tartalommal írja le az erkölcs fogalmát.

⁷ Az egyedi személy gyakorlati viszonya a helyes magatartás normáihoz és szabályaihoz (Heller 1994: 65).

⁸ A felvilágosodás és a szekularizálódás a hitbéli buzgalmakkal szemben az emberi akaratok és motívumok körében az érdekek primátusát rögzítették. Az érdekek azonban nem tudtak sohasem teljesen felülkerekedni a szeszélyes szenvedélyeken, a felvilágosodást megelőző filozófusok mindezt metafizikai adottságnak írták le: Spinoza számára az érdekeken kívül álló mozgató az ösztön, Pascal számára az erkölcs (Hirschman 1998).

⁹ Heller (1994: 43–44) meglátásában a dolgok összessége helyett azért van „világunk”, mert az ember értelmet ad neki, ez az értelem pedig a normákból és szabályokból eredeztethető. Szerinte az etika a világ feltétele abban az értelemben, hogy „világunk” csak azért van, mert normáknak és szabályoknak alávetett, melyeknek betartása helyes/jó, áthágásuk helytelen/rossz. A jó és rossz közötti különbségtétel (etika) így a normák és szabályok létezésének állítását jelenti, vagyis „világ” konstruálását. Így válik az etika a világ feltételévé. Nem is teszi felcserélhetővé az érték és a helyes fogalmát, mert az érték ebben a kontextusban irreleváns, akárcsak a jó köznapi vagy abszolút értelemben felfogott interpretálása. Az egymással ellentétes normák és szabályok által konstituált „világok” is egyformán jók és értékesek.

¹⁰ Heller Ágnes az etika három oldalát különbözteti meg: értelmező, normatív és nevelő/önnevelő. *„Az értelmező oldal arra a kérdésre próbál válaszolni, mit tartalmaz a morál, a normatív oldal arra, mit kellene tenniük az embereknek, a nevelő vagy terápiás oldal pedig egyrészt arra, miként formálhatók az emberek vele született hajlamai oly módon, hogy eleget tudjanak tenni a morális elvárásoknak, másrészt arra, miként óvható meg a jóság mércéinek megfelelő életmód a nyomor és a boldogtalanság fenyegetésével szemben”* (Heller 1994: 7).

sát, ami jó hír a filozófusoknak. Kevésbé örvendetes a cselekvő ember számára, akinek az is nehézséget okozott, hogy a helyes és helytelen kőbe vésett normáit, szabályait egyedi esetre alkalmazni tudja. Az addig tekintéllyel bíró normák és szabályok megkérdőjelezése, érvénytelenné válása, új, önmaguknak tekintélyt vindikáló normák és szabályok megjelenése, egyesek számára felszabadító, mások számára elbizonytalanító jelenség. Az értékpluralizmus és a hozzá kapcsolódó választhatóság kétségkívül felszabadító élménye ugyanakkor mellékhatással is jár, a bizonyosság megszűnésével. A norma és a szabály alkalmazásának bizonytalansága kiegészül a helyes norma és szabály választásának bizonytalanságával. A szenvedőkön segítség mint szabály alkalmazásának (mi számít szenvedésnek, mivel lehet érdemben segíteni?) nehézsége kiegészül a kérdéssel: a szenvedőkön segítség szabálya valóban a helyes magatartás szabálya-e, a segítség helyes magatartás-e? Gondolatkísérletnek tűnik, a lényeg azonban valós: az értékpluralizmus magában hordozza az értékválság lehetőségét is. Szükséges megjegyezni, ez az erkölcsi fejlődés elengedhetetlen mozzanata, igaz, az erkölcsi regresszióé is. Mind ezen fejtegetések nem az egyetlen és valós erkölcsi tekintély igénye, különösen nem a lehetősége melletti érvelés, hanem az értékpluralizmusból adódó esetleges bizonytalanság tudatosítása és az ebből adódó következményekre való figyelemfelhívás. A kinyilatkoztatott kizárólagos legfelsőbb érték(ek) léte, mely(ek)ből minden más érték levezethető, hit és meggyőződésbeli állítás. Minden egyéb érvelésmód az emberbe helyezi az értékek megismerését vagy konstruálását, mely értelemszerűen az értékpluralizmust támasztja alá. Következésképpen az egyes erkölcsi felfogások végső soron racionálisan nem bizonyítható alaptételekből indulnak ki, vagyis az alapjuk meggyőződés, illetve a bizonyítottság mértékétől függő választás. Sajátos módon igaz ez azon érvelésmódokra is, melyek állítják a kizárólagos kinyilatkoztatott értékek létét, és ezen állításukat észérvekkel kívánják bizonyítani.¹¹

Értékpluralizmus és szociális munka

A szociális munka terén mindez azért fontos, mert az értékpluralizmus tapasztalati és történelmi ténye következtében a szociális munka egyik feltételrendszerét alkotó erkölcsi megfontolások is különbözőek lehetnek aktuális politikától és szakmapolitikától, szakmai elvárásoktól és egyéni meggyőződéstől függően. A szociális munkásnak pedig nem áll rendelkezésére valamely, mindenki által elismert legfőbb érték/értékrendszer, melyből kikövetkeztethető lehetne a konkrét esetben tanúsítható helyes magatartás. Szakmai etikára¹² a szociális munkában

¹¹ „Az erkölcsi érték nem csak értelmi felismerést kíván, mint a logikai igazság, hanem elismerést is, ami akarati és érzelmi hozzájárulást tételez fel” (Kecskés 2003: 59).

¹² Az etika kifejezés a következőkben az etika mindhárom Heller általi megközelítésében használatos.

ebben a kontextusban lehet szükség.¹³ Dilemmája kettős: (1) mi az érték, amit követni kell; (2) megfelel-e a magatartás az érték által meghatározott normának vagy szabálynak? Ennek megfelelően a szociális munka etikájának funkciója is kettős: (1) a helyes szociális munka magatartási normáinak és szabályainak meghatározása; (2) a magatartási normák és szabályok alkalmazási feltételeinek kidolgozása (segítség a normák alkalmazásához).

Szociális munka és etika

Az általános és kizárólagos érvényességet követelő etikai értékek meghatározásának nehézségéhez kapcsolódó, fentiekben vázolt érvelés ellenére a törekvés folyamatos ilyen etika kidolgozására és deklarálására. A legújabb korban elegendő megemlíteni az emberi jogokat, a gyermeki jogokat stb.,¹⁴ amelyek nemzetközi egyezményekben rögzítettek. Az ezekben foglalt értékek jogilag kötelező erejűek is, így azokat a szociális munkásnak, aki egyrészt állampolgár, másrészt fizetett alkalmazott, figyelembe kell vennie munkája során. Érthető a felvetés: miért van szükség a szociális munka vonatkozásában külön szakmai etikára, mikor a szociális munkát közvetve vagy közvetlenül szabályozzák (iránymutatást adnak) az emberi jogok, az egyes államok alkotmánya és specifikus jogszabályai, módszertani ajánlások, standardok, szakmai programok és munkaköri leírások? Az etika és az emberi jogok stb. eltérő megközelítésben, de ugyanarra a tárgyra irányulnak: értéket határoznak meg és írnak le (Beran 2007: 83–93). Etikaként is értelmezhetőek. Az emberi jogok a szociális munkában az etika első funkcióját töltik be, míg a jogszabályok és a többi szabályozó inkább a második funkciót. Amiért szükség lehet külön szakmai etikára a szociális munka tekintetében: az egyik általánossága (emberi jogok, alkotmány) és a másik (jogszabályok, standardok) konkrétsága. A szakember döntését elősegítendő/megkönnyítendő még optimális mértékű dedukció és általánosítás indokolhatja a szakmai etika kidolgozását. Az emberi jogok vagy akár az alkotmányok egyrészt túl általánosak, másrészt nem is feltétlenül esnek egybe az adott szociális munkás erkölcsi meggyőződésével. Szükséges egy olyan közbenső dedukció által rögzített norma és szabály, amely egyrészt közvetlenül és beazonosíthatóan alkalmazható a szociális munkára, másrészt az így beazonosítható specifikus tárgya által (szociális munka értékei) megteremtí a kapcsolatot az „egyedi személyhez” is, annak professzióján (szociális munka) keresztül (vö. Heller 1996: 17).

¹³ A premodern kor gondolkodói egy adott közösséghez szóltak, számukra ez volt az egyetlen „valós”, „létező” közösség. Az értékpluralizmust elfogadva több ilyen „valós”, „létező” közösség van, így az erkölcsi gondolkodó nem tud *általános* iránymutatást adni valamennyi közösség számára, hanem csak az általa elismert és őt elismerő közösség számára. Amennyiben mégis általánosságot követel erkölcsi iránymutatása számára, két lehetősége van. A fundamentalizmus, vagyis elsőbbséget feltételez és követel közössége számára. A másik, hogy különböző életterületeken élőknek fogalmaz meg szabályokat, de azt számukra általános érvénnyel teszi (Heller 1996: 17).

¹⁴ Lásd: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Gyermekek jogairól szóló Egyezmény, Alapjogi Charta.

Társadalmi érdek versus szakmai etika¹⁵

Amikor feltesszük a kérdést, miért van szüksége a szociális munkásnak etikai útmutatóra, az is vizsgálható, hogy a *szakmai szempontból erkölcsös* cselekedet kit szolgál: a szociális munkást vagy a klienst? Nemcsak a szociális munka irányultsága van e kérdés középpontjában, hanem annak etikai dimenziója is. Ez az etikai dimenzió már nem a helyes magatartás normáinak megismerése. Ez az alkalmazás fázisa. A helyes magatartás normái és szabályai ismertek és részben elfogadottak, viszont versengésük vagy értelmezhetőségük okán *alkalmazásuk* igényel döntést.¹⁶ Jóllehet egyértelműnek tűnik, a kliens érdeke megkérdőjelezhető,¹⁷ és nem csak a szükséglet eltérő meghatározásából adódóan vagy gondolatkísérletként (vö. Krémer 2009: 207–208). Müller (1992) véleménye szerint a szociális munka szakmafejlődésének kezdetén a cél nem az egyén segítése volt, hanem bizonyos társadalmi érdek megvalósítása. Amennyiben szakmaként tekintjük a szociális munkát, és annak feltételeként elfogadjuk az etikai dimenziót, mely szerint nem lehet öncélú és a közérdeket kell szolgálnia, szintén egyértelmű a válasz: a klienst kell szem előtt tartani, ezen keresztül pedig a társadalmat. Láthattuk ugyanakkor, hogy a szociális munka fogalmához nem feltétlenül kapcsolódik társadalmi mozzanat konstitutív értelemben, miközben az etika kapcsán újra és újra felbukkan. Miért ennyire makacs ez feltétel? Mert az egyén nem tud társadalom nélkül létezni, ezért azt óvni kell? Tény, hogy az egyén általában rá van kényszerülve a közösségi létre, egyszerűen azért, mert nincs egyedül. A túlélés érdekében pedig valamilyen módon közösségbe szerveződik. E tényből arra következtetni, hogy az ember lényegét tekintve társadalmi lény, vagy hogy igényei kielégítésére és tehetségének kibontakoztatására társadalmi létre van szüksége, legalább annyira igazolható és cáfolható, mint az, hogy az ember alapvetően szeretetre, illetve hatalomra törekszik. Ebből kiindulva viszont, vagyis hogy az egyén több másik egyénnel osztja meg életterét, illetve hogy a kölcsönös túlélés érdekében kisebb vagy nagyobb közösségekbe szerveződik, önmagában is elég nyomós érv arra, hogy az etika társadalmi aspektusai kellő hangsúlyt kapjanak.

Szakmai etika és politikai érdek

A közösségi lét az egyének számától és köztük lévő interakciók bonyolultságától függően különböző szerveződési formákat termel ki. Ezek egyike az állam. Az állam feladatai az egyén túlélését szolgáló társadalom szervezését és irányítását illetően sokrétűek, melyek közül az egyik kiemelt feladat az egyének és a közösségek

¹⁵ A fogalmi pontosítás érdekében szükséges a szakmaetika és hivatás-etika megkülönböztetése. A hivatás-etika több, mint a szakmai etika. „*Mivel a hivatás fogalmához hozzátartozik az önátadás a feladatnak, ezért abban a személyesnek, a belülről jövőnek a legnagyobb szerepe van*” (Domszky 2008: 11).

¹⁶ A genetikus és szociális *a priori* illeszkedése, valamint az egyén viszonyulása a helyes magatartás normáihoz (Heller 1994: 29–32 és 130).

¹⁷ A normatív és szubjektív szükséglet eltérhet és konkurálhat egymással (Krémer 2009: 105–106).

szociális szükségleteinek biztosítása (Torma 2016: 5). Visszacatlakozva a történeti fejtegetésekhez, megállapítható, hogy a felvilágosodást követően az állam egyre több és több feladatot vesz át e téren is (Müller 1992). Kérdés, hogy a hatalom birtokosa miért tekintette ezt fontosnak. Egy sarkalatos vélemény szerint azért, hogy az „*ipari tartaléksereghez tartozók munkavégzésre és utódnemzésre való készséget fenntartsa*” (uo.: 9). Az állam szociális területen való térnyerésében feltételezni lehet a politikai szándékot, különösen a szavazati jog általánossá tételét követően. Jelenkorban, amikor a termelőmunka, egyáltalán a munka átalakult, az ipari tartaléksereg fenntartásához nem fűződik érdek (a gépek fölöslegessé teszik több, szakértelmet nem kívánó munkaterületeken az emberi munkaerőt), a tartaléksereg más kontextusban válhat nélkülözhetetlenné, és pedig mint *választói tartaléksereg*, amely jól használható bázist jelenthet a hatalom megszerzéséért és megtartásáért zajló küzdelemben.

Meglehetősen cinikusnak tűnhet e megközelítés, így feltételezzük, hogy a politika is szakma, vagyis van etikai dimenziója. Művelői pedig legalább oly mértékben tartják szem előtt a közérdeket, és nem öncélúbbak, mint például az újságírók képviselői. Az etika viszonylagossága azonban ez esetben is megkérdőjelezheti a hagyományos értékeket, különösen a társadalmi értékeket, tekintettel azok társadalmi érdekhez kötöttségére, melyet az államnak képviselnie kell. Ez is teremthet olyan helyzeteket,¹⁸ amelyek a szociális munkást választás elé állítják: társadalmi érték vagy a kliens érdeke, társadalmi érdek vagy saját értékrend. Az állami beavatkozás tehát közérdekűsége ellenére is előidézhethet olyan helyzeteket, amelyek a segítségre szoruló egyén érdekeivel vagy a szociális munkás értékrendjével összeegyeztethetetlenek. Etikai támogatásra e helyzetben lehet szüksége a szociális munkásnak.

Társadalmi érdek és kliensi érdek

A társadalmi elvárásokhoz köthető a szociális munka személyes jellege visszazsorításának szándéka a formalizált segítő menedzsment érvényesítése érdekében (Pierson–Thomas 2011: 496, Parrot 2010: 2). Egyik elemeként az üzleti világban használatos policyk, protokollok, standardok, indikátorok kidolgozása és alkalmazása szorgalmazott a hatékonyság és mérhetőség elősegítésének céljával. Másik mozzanataként *kész* szolgáltatások közvetítőivé (ügyintéző) minősítené át a szociális munkást. Az etikai dimenzió e tevékenységében fel sem merül, ha szükséglet és szolgáltatás fedi egymást. Döntési helyzet akkor áll elő, ha a szükséglethez nem rendelhető megfelelő szolgáltatás, vagy a szolgáltatások mennyisége korlátozott (Parrot 2010: 4–5). Az ügyintézői minőség mint társadalmi/szakmai elvárás ebben az esetben a klasszikus segítői attitűddel ütközik a helyes magartási

¹⁸ Különösen, hogy a 20. század túlnyomó részében a szociális munka a társadalmi normák kikényszerítésének egyik eszközévé vált (Pierson–Thomas 2011: 496).

norma megtalálása feszültségében. A feszültség feloldása csak erkölcsi döntéssel lehetséges.

Értékek versengése

Az előbbieken jellemzően a helyes magatartás normáinak választása kihívás a szociális munkás számára.¹⁹ Ennél gyakoribb a már interiorizált vagy elfogadott szabályok alkalmazásának nehézsége egyedi esetekre (rangsor felállítása értelmében is). Itt már nem értékrendek versengenek egymással. Az elfogadott értékek, illetve a szabályok élethelyzetekhez illesztése igényelhet támogatást.

„Etikai dilemma keletkezhet, amikor a gyakorló szociális munkás két vagy több, egymással versengő értékkel találja magát szemben. Melyiket helyezze előtérbe: az igazság, az egyenlőség, a hatékonyság, az eredményesség, az illetékesség vagy az egyenlőség elvét? A szociális munkás úgy érezheti, hogy egyformán magáénak érez két vagy több értéket, de egy adott esetben nem alkalmazhatja mindet. A másik eset, amikor a helyzet különböző résztvevői, különböző értékeknek adnak prioritást. (...) Amikor a versengő és a konfliktusos csoportok a gyakorló szociális munkás lojalitására igényt formálnak, akkor a szociális munkás etikai dilemmába ütközhet.” (Loewenberg–Dolgoff 1988: 185)

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az etika az erkölcsre reflektáló *filozófiai beszéd*. Ha pontosan használt a fogalom, az etika a filozófia tudományterületéhez kötött. E szempontból megközelítve az etika fogalomhasználata nem értelmes a szociális munka mint tudástartomány kapcsán. Az etika tárgya viszont az erkölcs, az egyedi személy helyes magatartási normákhoz való viszonyulása. Tárgyában így már köthető a szociális munkához, amennyiben a szociális munkának van „erkölcse”, és tekintettel van arra, hogy a szociális munka is normáknak és szabályoknak alávetett. Az értékpluralizmus következtében a *helyes* magatartás szabályainak a megállapítása okozhat elsősorban nehézséget. E felvetésnek ugyanakkor csak elméleti jelentősége van, hiszen a szociális munkát mint tevékenységet meghatározzák az emberi jogok, gyermeki jogok, alkotmányok, egyéb jogszabályok. A helyes magatartás szabályai tehát adottak. A kérdés csupán az, szükséges-e elkülönített etika a szociális munka számára. A helyes magatartás szabályainak beazonosítását követően az alkalmazás problematikájával szembesül a szociális munkás. A társadalmi és saját értékrend ütközése, társadalmi érdek és a kliens érdeke, versengő értékek és lojalitás, mind erkölcsi döntést és ehhez iránymutatást igényel. A szociális munkának ebben az értelemben lehet szüksége „etikára”.

¹⁹ Az *a priori* genetikai és az *a priori* szociális normák illeszkedésének történetiségen belüli feszültsége (Heller 1994: 31).

Szakmai integritás kérdése a gyermekvédelmi tárgyú kutatásokban

Kettős és hármas mandátum

A szociális munka történeti fejlődése során, különösen a 20. század második felében számos változáson ment át a szervezeti összefüggéseket és tágabb kontextusban a társadalmi-gazdasági-politikai környezetet tekintve. Asquith et al. (2005) szerint azonban figyelemre méltó, hogy a legfontosabb alapelvek és értékek, amelyekre a szociális munka épül, állandó tudott maradni, még ha ezek a gyakorlatban igen sérülékenyek is. Sárkány (2011) szerint a szociális munka értékközpontú tudomány és foglalkozás egyben, ahol a kliensrendszer értékei és a társadalom aktuális értékfelfogásai alapján szükséges tájékozódni. A szociális munkában megjelenő alapvető dilemma a kettős mandátum kérdése, egyfelől a társadalom és az adott intézmény képviselte törvényes és gazdaságilag is rentábilis megoldások keresésével, másfelől pedig a segítségre szoruló kliens képviselete. A szociális munkás tehát közvetít a kliens és a társadalom között, miközben társadalmi alrendszerként funkcionál. Mindez jelenti egyszerre a segítő-támogató és a normaközvetítő-kontrolláló funkciók egyidejűségét (Pataki 2008, Sárkány 2011). Staub-Bernasconi nyomán felveti a hármas mandátum értelmezési lehetőségét is, miszerint egy önálló szakma létezéséhez tudományos módszertanra és etikára is szükség van. Alapvető az emberi jogok védelme és a szociális igazságosság mint két etikai elvárás, melyeknek érvényre juttatása követelmény is.

„...a szociális munka etikai tudományként és szakmaként is felfogható, amely elsősorban a társadalmi konfliktusokból eredő etikai kérdéseket elemzi, és a beavatkozása során az általános társadalmi és szociális munka értékeit (humánus, tolerancia, szabadság, szolidaritás, igazságosság stb.) veszi figyelembe.” (Sárkány 2011: 9)

Ebben az értelemben a szociális munka emberjogi szakma is, ahol a jogok védelme és az érdekérvényesítés központi feladat. Az alapvető értékek megőrzése azért is fontos, mert ez hozzájárulhat a szakma professzionalizálódásához, saját kereteinek a körülhatárolásához más szakmák viszonylatában. A professzionalizációval, professziókkal foglalkozó elméleteket két nagy csoportba lehet sorolni (Nagy 2009: 87): (1) hogyan alakulnak a hivatásrendek; (2) milyen sajátosságai vannak az egyes hivatásoknak, ezen belül milyenek az adott szakma karakterjegyei, milyen tevékenységet fejt ki a közjó érdekében, hogyan alakul az önértékérvényesítés, valamint milyen a szakma identifikációja? Ezen második csoporton belül a számunkra fontos ún. társadalmi funkció orientációjú irányzatok – melyek például Durkheim, Parsons nevéhez köthetők – a társadalom szükségleteiből indulnak ki, melyekre egy adott hivatás válaszol. Ez egyfajta missziót is jelent,

hiszen a közjó szolgálatában áll, a társadalmi munkamegosztásra, közös felelősségvállalásra és szolidaritásra épül (uo.: 92).

Azonban a szociálismunka-képzésben részesülők és maguk a szakemberek is alacsonyra értékelik a szakma presztízsét (Fónai et al. 1996, Nagy 2011, Papp–Rácz 2015). A szakma értékeinek ingatagságát jelzi, hogy például a diákok jellemzően nem vállalnának politikai szereplést, érdekérvényesítő tevékenységet, döntés-előkészítő munkát, és nem tartják fontosnak a társadalom és a társadalompolitika működési rendjének megváltozását célzó feladatokat (Nagy 2011: 110). A diákok szerint a segítő olyan,

„aki alkatánál, beállítódásainál fogva gyermekkorától kezdve nyitott mások iránt, felismeri a problémákat, segítőkész, próbálja enyhíteni a szenvedést, de nem akar radikális megoldásokhoz folyamodni, és az sem célja, hogy a fennálló helyzetet akár lépésről lépésre megváltoztassa.” (Nagy 2011: 111)

Ehhez elsősorban nem intellektusra, magas kvalifikációra, hanem adottságokra, skillekre van szükség. A szakma határainak egyértelműsítését a társadalom szakmaképe sem könnyíti meg, nemcsak amiatt, hogy keveset tudnak róla, de az emberek nézeteit a szociális munkáról, gyermekvédelemről jelentős mértékben befolyásolják a hozzá kapcsolódó botrányok, különösen azok, amelyek gyermekekkel kapcsolatosak. Hazánkban is számos ilyen sorolhatnánk az elmúlt évekből. Fontos azonban az, hogy a szociális képzések ehhez a szakmaképhez és a szakemberek kompetenciafejlesztéséhez hogyan tudnak hozzájárulni.²⁰ A szociális munkában az etikával kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy alapelveket és értékeket biztosít a szociális munka területén dolgozók számára, tehát egyfajta morális kódexszel, ilyen értelemben az etika és az érték szinonimaként használatos. Az etikát mégis gyakran használják szabályok és előírások összességéként, amelyek a szakemberek viselkedését irányítják, azaz jellemzően a szakmai tevékenységek szabályozásához és felügyeletéhez kapcsolódik. A nemzetközi diskurzusban egyre hangsúlyosabban kerül elő, hogy az etikai kódex viselkedést szabályozó dokumentum, és kevésbé fontosak a segítő szakma alapértékei,²¹ azaz a szabályozás fontosabbá vált, mint az értékek gyakorlati működés során való támogatása (Asquith et al. 2005). A túlzott bürokrácia, az adminisztratív feladatok növekedése a segítői foglalkozásban egyértelműen értékkonfliktushoz vezet. Zastrow felhívja a figyelmet arra, hogy a bürokratikus rendszerek személytelenek, semlegesek, a klienst a rendszer egy szereplőjének tekintik. Mivel a hatalom eszköze, szabályok és szerepek összessége, nem jó és nem is rossz, hanem amorális. Knopf (1979) szavait idézve kifejti, hogy a segítőt a demokratizmus, humaniz-

²⁰ Lásd: Szoboszlai (2014).

²¹ A Szociális Szakmai Szövetség 2016-ban módosította az etikai kódexet, melyben éppen ezért hangsúlyos az értékek rögzítése, a kötelezett kliensek esetében is annak hangsúlyozása, hogy egy hierarchikus erőterben is a segítség az alapja a szakmai munkának. (Lásd folyóiratunknak ebben a számában – a szerk.)

mus, egyediség tiszteletben tartása mozgatja, a kapcsolat alapja az önkéntesség, addig a bürokratikus rendszer hierarchizált, értékhiányos, érzelmileg semleges (Zastrow 1995: 43). A megoldás ebben a dilemmás helyzetben sokszor az, hogy személyiséget ad a segítő a bürokráciának, felépítve egy ellenségképet, de mivel a rendszer amorális, értelmetlen a személyes tulajdonságokkal való felruházás, az a helyes, ha struktúráként kezeljük.

Az önkéntes és kötelezett kliensekkel való együttműködés kapcsán felmerül a kérdés, hogy a kliens hogyan motiválható. A sztereotip álláspont szerint az önkéntes kliens valójában a jó magaviseletű kliens, aki problémabelátó, kéri és elfogadja a segítséget, motivált, nyitott az együttműködésre, szabadon képes dönteni, és az együttműködés kevésbé terhelt etikai természetű dilemmákkal. Ennek ellentéte a kötelezett kliens, aki a nem motivált kliens képével azonosított (Pataki 2008: 6–7). Lorenz szerint nagyban függ a beavatkozás sikere attól, hogy az milyen szociálpolitikai kontextusban valósul meg:

„Ha a politikai program büntető megközelítést ír elő, melynek célja, hogy elkülönítse az érdemeseket az érdemtelenektől, akkor a felhasználók még a legbarátságosabb megközelítést sem fogadják el, mi több, sokkal gyanakvóbban tekintenek majd a »barátságos rendőr-szociális munkásra«, és a bizalomvesztés még rombolóbb lesz, amikor lehullik a segítőkétség álarca.” (Lorenz 2008: 98)

Ugyanakkor számos kutatás igazolja, hogy ha a kötelezett ügyfelek tisztában vannak a helyzettel, az együttműködés keretével, áttekinthetőek a felelősségi körök és a magatartási szabályok, akkor ennek keretében is a segítő-támogató funkció dominálhat (Pataki 2008). Dominelli (1998) felhívja a figyelmet arra is, hogy sok esetben a kötelezett együttműködések olyan egyénekké válnak meg, akik olyan társadalmi rétegből származnak, akiknek a szabadsága valójában korlátozott (idézi Pataki 2008). A korábban idézett *választói tartaléksereg* szükségességét támaszthatja alá (köz)politikailag, hogy

„...az érintettek segítségre való kötelezése valójában a társadalmilag domináns csoportok biztonsága érdekében álló felügyelet, presszió, és a szociális szolgáltatásokkal, a szociális munkásokkal kialakítandó kötelezett kapcsolat valódi célja az akut társadalmi feszültségek levezetése, illetve a hatalmi helyzetben lévők normáinak érvényesítése. E nézőpontból a szociális munkás és kliens kapcsolatában tehát a társadalmi viszonyok képeződnek le, és a szociális munkások maguk is a domináns csoportok küldöttjeinek tekinthetők.” (Pataki 2008: 10)

Szakmai mentalitások vizsgálata

A következőkben három gyermekvédelmi tárgyú kutatás főbb eredményeit ismertetjük röviden, melyek a gyermekvédelmi szakmai mentalitásokat hivatottak feltárni, reflektálva a gyermekvédelmi rendszer diszfunkcionális működésére is. A gyermekvédelem terén érezhető szakmai válság egyfelől éppen a munka jellegének definiálatlanságából ered, hogy mennyiben pedagógia és mennyiben szociális munka természetű. Úgy véljük, hogy a szociális munka típusú kompetenciák, a szakma alapvető értékei a gyermekvédelemben dolgozók számára is fontos értelmezési keretet jelenthetnek.

Jó szülő-e az állam?

A Debreceni Egyetemen 2014-ben készült kutatás kvantitatív és kvalitatív módszerre épült, célja az volt, hogy általában a korporált szülői feladatellátáshoz és felelősségvállaláshoz kötődően a gyakorlati munkát meghatározó elveket és szakmai koncepciókat vizsgálja meg a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók körében (Rácz 2014). A kutatás számos diszfunkcionális működésre felhívta a figyelmet, a következőkben azokat emeljük ki, amelyek a szakmai integritás keretrendszerét kifesztítik.

A gyermekvédelmi szakellátásba való elhelyezési procedúra során a rendszerbe kerülő gyermekek szükségleteinek legmegfelelőbb ellátási hely megállapításakor a megkérdezett szakemberek mindegyike szerint jellemzően a rendelkezésre álló férőhelyek határozzák meg a Szakértői Bizottságok szakvéleményben foglalt javaslatát, nem pedig a gyermek valódi szükségletei. A gyermek személyes érdekeit felülíró pénzügyi okok motiválta döntések nemcsak a megfelelő ellátási tartalommal bíró férőhely kiválasztásánál, de nevelőszülői vagy intézményes ellátási forma közötti választás esetében is tetten érhetők, amennyiben azt az alapvető megállapítást, hogy a nevelőszülői ellátás lényegesen olcsóbb, a döntési folyamatban is magas prioritású érveként kezelik a szakemberek. A nevelőszülői és az intézményes ellátás vizsgálatakor a szakemberek a legfontosabb kiindulási pontnak azt tartják, hogy a két részrendszer még a működési sajátosságai összevetésekor, hatékonyságuk vizsgálatakor sem állítható szembe egymással, azok egymást kiegészítő ellátási formaként, együttesen értelmezhetők csak, mint családot helyettesítő ellátások. Hibás elgondolás, hogy akár az egyik, akár a másik ellátási forma túlzott dominanciába kerüljön, bár egyetértenek abban, hogy bizonyos irányelvek alkalmazása, prioritások felállításai (pl. a 12 évnél fiatalabb korosztály nevelőszülőnél való elhelyezését vezérelve) szükséges, de azok gyakorlati alkalmazásakor sokkal hangsúlyosabban kellene reflektálni a mindenkori valós élethelyzetekre, mint ahogy az a jelenlegi gyakorlatban megvalósul. Fontos, hogy a két ellátási forma sajátosságaiból következő előnyöket és hátrányokat minél pontosabban ké-

pes legyen megfogalmazni a szakma, és azokkal mint eszközökkel képes legyen bánni is.

A gyermekvédelmi rendszer működését sajnálatos módon sok esetben *ad hoc* döntési folyamatok határozzák meg, melyek háttérben egyértelműen az alulfinanszírozottság áll. A 2000-es évek elején beindult átalakítási folyamat, azaz a nagy intézmények kiváltása, mint a rendszer újraszervezésének fordulópontja is olyan folyamat volt, melyhez elégséges mértékben nem álltak rendelkezésre anyagi források. A lakásotthoni struktúra kialakításakor a tömeges elhelyezéshez képest a kis létszámú, jellemzően fejlett infrastruktúra nélküli kistélepeleéseken működő intézmény a gyermekek és a szakemberek számára is új típusú kihívásokat rejtett magában, melyekre megfelelő felkészítés hiányában a szakemberek nem voltak képesek megfelelő támogatást adni a nevelésükre bízott gyermekek számára.

Komoly probléma, hogy a gyermekvédelemben a szakmai, tartalmi változások többnyire csak egyéni kezdeményezéseknek, egy-egy lelkes szakembernek köszönhetőek. A jelenlegi szakellátási rendszerben nincs minőségbiztosítás. A szakmai szabályok azért is lennének elengedhetetlenül fontosak, mert meghatározzák, hogy mit kell tudniuk a szembereknek és ezzel párhuzamosan mit nyújt az adott intézmény/ellátás a gyermekeknek és adott esetben a szüleiknek. A kutatás eredményei szerint nem lehet jó szülő az állam, amíg a szülői feladatokat ellátó szakembereit nem teszi jó szülővé, azaz alkalmassá arra, hogy a szakmai munkára összpontosítva, saját helyzetükkel elégedetten és proaktívan végezzék feladataikat. A rendszerszintű felelősségvállalás mellett az egyéni, szakemberek szintjén megvalósuló felelősségvállalás, a nevelés és gondozás komplex kihívásrendszerében nyújtott szakmailag átgondolt, egyéni részteljesítmények fontosságának felismerése lehet a kulcsa a gyermekvédelem professzionális működés felé való elmozdulásának, bár ehhez a megfelelő rendszerfeltételek megléte is nélkülözhetetlen.

Indikátorok és evaluációs modellek a gyermekvédelmi szakellátásban

A Rubeus Egyesület 2015-ös kutatása két részből állt: (1) szolgáltatásterületi indikátorok meghatározása és specifikálása a gyermekvédelmi szakellátásban; (2) evaluációs modellek kidolgozása, melyek a gyermekvédelmi szakellátás szintjén a nyújtott szolgáltatások (pl. gyermekotthoni ellátás, fogyatékkal élők ellátása, nevelőszülői ellátás) mentén rögzítik az elvárásokat, és az elvárások teljesülése következtében az eredményeket a rendszer egyes szereplőinek szintjén (pl. gyermek, szülő, nevelő, gyám, nevelőszülő), valamint a vizsgált ellátás és legtágabb értelemben a teljes gyermekvédelmi szakellátás és annak más társadalmi alrendszerrel (pl. oktatás, egészségügy) való kapcsolata vonatkozásában. Kidolgozásra kerültek

tehát az intézményes ellátás összes szegmensében és a nevelőszülői ellátásban az indikátorok és az evaluációs modellek, majd ezekre építve egy intézményes ellátásban és négy különböző típusú nevelőszülői családban nevelkedő gyermek esetében a modellek tesztelése érdekében készült egy-egy esettanulmány, mind-egyik 5–8 interjú feldolgozására épült a gyermek és az őt körülvevő családtagok és szakemberek véleményének feltérképezése által. Az evaluációs modellek tesztje számos esetvitelben megmutatkozó hiányosságra, szakmai mulasztásra, akár etikai vétségre rámutatott. Ezeket mindhárom szereplői kör vonatkozásában értelmezhetjük:

1. *A szakemberek szintje*

Az erősségekre való összpontosítás sok esetben elmarad, a szakemberek a negatívumokat jobban tudják azonosítani, ami azonban a szakmai munkát még nehezebbé teszi. Gondot okoz, hogy az egyes gyermekvédelmi pozíciók feszültséggel teliek, például a gyermekvédelmi gyám – gyermekotthon munkatársa vagy nevelőszülő – és a nevelőszülői tanácsadó közötti együttműködések során. Fontos tisztázni az egyes kompetenciahatárokat, kinek mi a feladata, és ezeket hogyan, milyen szakmai eszközök és módszerek mellett tudják a szakemberek mobilizálni a gyermekvédelem alapvető céljainak biztosítása érdekében. A szakmai munka jellegének és tartalmának értékelése során felmerül a kérdés, hogy a szakellátás segítői (pl. nevelőszülői tanácsadó, gyermekvédelmi gyám) segítő vagy ellenőrző jellegű munkát végeznek-e.

2. *A vér szerinti család szintje*

A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy az esetekben szereplő célcsoporttagok (gyermek és szülei) és szakemberek gyermekről szóló információi sok esetben eltérőek, esetlegesek. Elvész a vér szerinti szülő az adminisztrációban, sokszor fenyegetve, számon kérve érzi magát, úgy, hogy a rendszer adekvát segítséget nem ad számára. A gyermekvédelem teljes rendszeréből hiányoznak azok a szolgáltatási szintű segítségerek, amelyek a szülői kompetenciák megerősítését célozzák.

3. *Az ellátottak szintje*

A szakellátásban lévő út, illetve az onnan kivezető út, ha tervezett is, nem kerül értelmezésre az egyes szereplők körében. A fiatalok jövőképe bizonytalan, amely motiválatlanságban, céltalanságban jelenik meg, sodródnak az eseményekkel, passzív szereplői saját sorsuk alakításának. A gyermekek/fiatal felnőttek részéről ez tanult tehetetlenségként értelmezhető, amely minden esetben összefügg a gyermekvédelmi szakellátásba kerüléskor megjelenő feltételek konzerválódásával, traumáik feldolgozatlanságával, családi kapcsolataik rendezetlenségével, általában a kapcsolati hálójuk szűkösségével.

A kutatás felhívja a figyelmet arra, hogy a jogszabályi kereteken, sztenderdeken és protokollokon túl fontos szerep jut az etikának, amely abban segít, hogy a

gyakorlati működés során felmerülő dilemmákat feloldjuk, a helyes bánásmódokat megtaláljuk. Az etikailag korrekt gyakorlat, az ún. *etikus gyermekvédelem* egyértelműen kijelöli a jó gyakorlati működés szintjét, minimálisra csökkentve a hibázási lehetőséget. Ezen dilemmák felvetésének, majd feloldásának azonban teret kellene biztosítani az intézmények részéről (Rácz 2016).

Szociális szakmakép és önreflexiók

A *The political and sociological use of narratives of victimhood in Europe and Hungary* c., szintén a Debreceni Egyetemen 2014–2015 között zajlott kutatás négy tématerületen – szociális, gyermekvédelmi, egészségügyi és igazságügyi terület – vizsgálta a szakemberek szakmáról, önmagukról, klienseikről alkotott véleményét. A szociális és gyermekvédelmi területet Papp–Rácz (2015) együttesen értékelő tanulmánya 20 szakemberrel készült féligstrukturált interjú elemzésére épült. A segítők különböző területről érkeztek, mint családsegítő, gyermekjólét, iskolai szociális munka, gyermekotthon, hajléktalanellátás. A kutatás eredményei arra hívják fel a figyelmét, hogy az elmúlt 20–30 év alatt, mielőtt kikristályosodhatott volna, veszélybe került a szociális és gyermekvédelmi szakemberek pervazív szerepe, és az együttműködések sok esetben félelemből táplálkoznak, a gyakorlatban sérülnek a szakma alapvető értékei és a kliensekkel való együttműködés alapjává a hatalom képviselőjében a tekintélyelvűség vált.

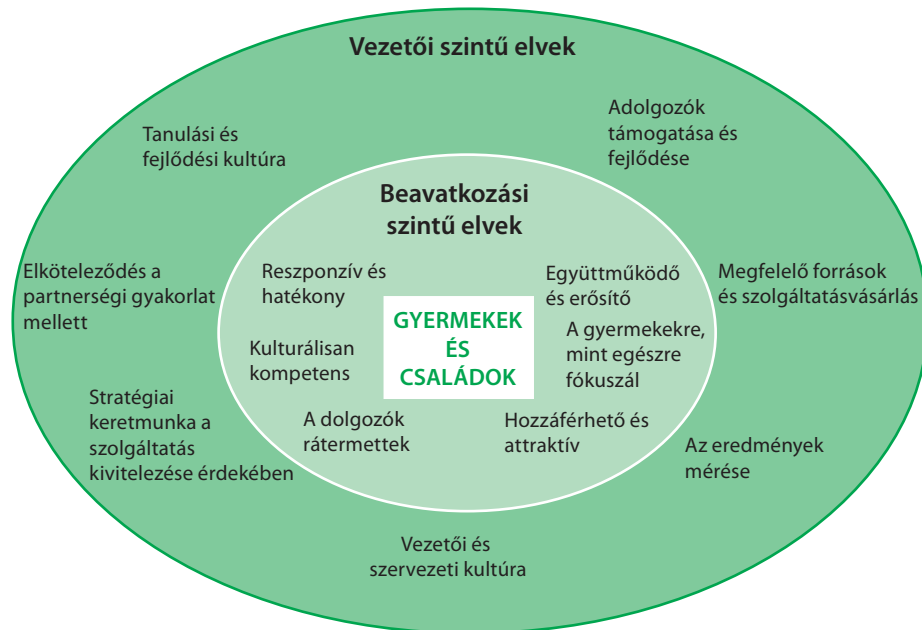
A kutatás legfontosabb eredményei szerint túlságosan nagyok az elvárások a fenntartó, a működtető, a helyi vezető részéről a szakemberek irányába, mint ahogyan a kliensek felől is. A szakemberek félelmei napi szinten jelentkeznek, félnek, hogy rosszul döntenek, ami akár a kliens életében tragédiába is torkollhat, ehhez pedig szakmai iránymutatást nem kapnak a vezetőktől, holott kiemelt szerepük van abban, hogy a segítőknek legyen terük az egyes esetek átgondolására, az irányelvek megkérdőjelezésére, általában legyen igényük arra, hogy az új helyzetekre reagálhassanak és az egyes problématerületeken új módszereket, eljárásokat alakíthassanak ki. A megkérdőjelezett szociális és gyermekvédelmi szakemberek egyetértettek abban: kiemelkedően fontos, hogy a szakember felmérje saját korlátait, hiszen sikertelenség esetén nem minden kizárólag az ő kudarca. A szakemberek úgy vélik, hogy konfliktusokkal terhelt a kliensekkel és a hatalom képviselőjével való együttműködés, értve ez alatt sokszor a helyi vezetőket, nem csak a döntéshozókat. Ilyen kiszolgáltatott helyzetben nem tudják betölteni segítői szerepüket, sikertelenségeiket úgy élik meg, hogy maguk is a rendszer áldozatai. Amennyiben azonban nem egyértelműek a segítség keretei, tisztázatlanok az elvárások, a szociális munkásnak és a gyermekvédelmi szakembereknek csak egyfajta mártírszerep marad a morális felsőbbség jegyében.

Asquith et al. (2005) szerint a szakmai válság jeleként többféle tényezőről beszélhetünk: szakmai identitás válsága, szakmák közötti határok eróziója, magas fluktuáció, romló munkakörülmények vagy a források hiánya, ami nem teszi

lehetővé, hogy a szociális munkát hatékonyan folytassák. Kutatási eredményeink jelzik, hogy a szakemberek énképe és szakmaképe is negatív.

Az elmúlt években készült, fentebb ismertetett gyermekvédelmi tárgyú kutatások legfontosabb eredményei jelzik, hogy a szakmai integritás szempontjából fontos végiggondolni, hogy az állam által biztosított gyermekvédelmi ellátások és szolgáltatások nyújtása terén milyen elveket, értékeket kívánunk megjeleníteni a gyakorlati munka során, azaz mit tekintünk jó gyakorlatnak, megfelelő működési sémának. Ahogy erre a *Working for Children and Families – Exploring Good Practice* c. (2003: 17–21) dokumentum rávilágít, a jó gyakorlat alapelvei két szinten értelmezhetőek: (1) vezetői szintű elvek; (2) beavatkozási szintű elvek (*1. ábra*). A vezetői elvek építőköve, hogy biztosított-e egy stratégiai keretrendszer, például hogy a preventív célú gyermekjóléti munka és a gyermekvédelem közti kapcsolat egyértelmű-e, mivel ez tisztázza az egyes szervezetek vagy beavatkozások szerepét, meghatározza az egyes professzionális szereplők és a szolgáltatás felhasználói közti bizalom kialakulását. Fontos a vezetői és szervezeti kultúra milyensége is, itt a hangsúly a dolgozók munkáról alkotott elképzelésin van, azon, hogy képesek-e teamben dolgozni, mennyire nyitottak az innovációkra, mennyire elkötelezettek a társterületen dolgozókkal való együttműködés irányába. A szülők támogatása terén kulcsfontosságú – a magyar gyermekvédelemben teljes egészében hiányzó – szülőket támogató, számukra tanulási és fejlődési lehetőséget biztosító programok köre. A vezetés szintjén nélkülözhetetlen továbbá, hogy az eredmények mérése is megtörténjen, azonban mindenképpen helyet kell, hogy kapjon a dolgozók támogatása és fejlődésük maradéktalan biztosítása is. A szolgáltatóknak tudatában kell lenniük azzal, hogy amikor kiszolgáltattott, kirekesztett helyzetben lévő gyermekekkel és családokkal dolgoznak, az nagyon megterhelő a szakemberek számára. A folyamatos tréning és a dolgozók fejlesztése növeli kapacitásukat, így javítva a szolgáltatás minőségét. A másik nagy elvcsoporthoz tartoznak a beavatkozási szintű elvek. Fontos kíváncságot, hogy a közösségalapú erőforrások elérhetőek legyenek a családok számára. Ez azt is jelenti, hogy a kliensek számára a szolgáltatóhelyiségek barátságosak, bizalmat sugárzóak legyenek. Az integrativitás és rezponzivitás a komplex szükségletek kielégítését célozhatja a gyermekek és szüleik részére. A beavatkozás nagyobb valószínűséggel lesz hatékony, ha mindenki érti a szükségleteket, és hogy ezek milyen módon elégíthetők ki. A dokumentum felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermeket rendszerszemlélettel szükséges segíteni, a 'gyermek mint egész' megközelítés a gondozásban lévő gyermeket a család, barátok és közösség kontextusában támogatja. Mindez a szolgáltatásban dolgozóktól is megköveteli, hogy aktívak, hozzáértőek és rugalmasak legyenek, képesek legyenek kreatívan hozzáállni a problémás élethelyzetek megoldásához. A szakember és a kliens közötti kapcsolat akár egy terápiás eszköz is lehet, így elengedhetetlen, hogy a dolgozók elkötelezettek és őszintén érdeklődők legyenek a gyermek és családja irányába.

1. ábra: A jó gyakorlat elvei a szolgáltatásnyújtás terén

Forrás: Working for Children and Families. Exploring Good Practice (2003: 21).

Összegzés

Lorenz (2008) felhívja a figyelmet, hogy a szociális munka aktív részese a jóléti állam átalakításának és a jóléti viszonyok átrendezésének is, éppen ezért fel kell mérnie, hogy a rendelkezésre álló módszertani keret elegendő-e a problémák kezelésére, tágabb értelemben pedig arra, hogy „*hozzájegítse a társadalmi viszonyokat az életképességhez a globalizáció körülményei között*” (Lorenz 2008: 97). A fejlődés iránya az aktivizáló, motiváló szociális munka és gyermekvédelem megerteremtése és megerősítése, mely a segítség legfontosabb alapértékeire épül, valamint egyidejűleg alkalmazkodik a társadalmi változásokhoz és az abból fakadó közpolitikai elvárásokhoz (Pataki 2008). A módszertan megújításakor nagyobb teret kell adni az emberi autonómia és cselekvés kérdéseinek, a választás szabadságának. A helyzet adott: a szociális és gyermekvédelmi szakma vagy a (szak)politika kritika nélküli kiszolgálója lesz, vagy egy olyan cselekvési tervet dolgoz ki, amely képes reflektálni arra, hogy mi történik a társadalom kirekesztett csoportjaival. A gyermekeknek és szüleiknek nem egy elnyomó stabilitásra, hanem olyan szerződéses keretre van szükségük, amely csökkenti az élet kiszámíthatatlanságát egy megbízható, számon kérhető és hatékonyságra törekvő segítő rendszer támogatása mellett. Lorenz szavaival élve:

„Az alapvető bizalom az önbizalom és a társadalmi környezet iránt érzett bizalom közötti dialektikus kölcsönhatásként jön létre. (...) Amit hasznos lenne a piactól megtanulni – szemben a tervgazdasággal, mely ebben egyértelműen kudarcot vallott –, az a folyamat, amellyel a kiszámíthatatlanság csökkenthető.” (Lorenz 2008: 99–100)

Tanulmányunkban amellet érveltünk, hogy a segítő hivatás nem lehet a választói tartaléksereg rekrutálásának és rugulázásának hatalom általi eszköze. A helyes magatartás szabályainak beazonosításához és annak gyakorlatban való kivitelezéséhez azonban szükséges a segítő számára az etika. A társadalmi és saját értékrend ütközése, társadalmi érdek és a kliens érdeke (gyermek esetén, akár a szülővel szemben) versengő értékek és lojalitási problémák, mind erkölcsi döntést igényelnek, amelyhez kell, hogy platform is biztosított legyen. A segítő esetében fontos, hogy jól érezzék magukat, a „hivatás élvezetes” legyen: adjon kihívást, minden egyes kliens számára eltérő kezelési stratégiákat, fejlődési lehetőséget tudásban, alkalmazott módszerekben és önismeretben, új szükségletek megjelenésekor pedig kínáljon teret új szolgáltatások kiépítésének. Biztosítson szakmai identitást (mélységet, önazonosságot) és pozitív gondolkodást, melyek feltételei annak, hogy a segítő élvezze a foglalkozását, az értelmiség részeként definiálja magát és megtalálja helyét saját életében is (Zastrow 1995: 50).

Irodalom²²

- Asquith, Stewart – Clark, Chris – Waterhouse, Lorraine (2005): *The Role of the Social Worker in the 21st Century – A Literature Review*. Scottish Executive. <http://www.gov.scot/resource/doc/47121/0020821.pdf>
- Beran Ferenc (2007): *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest: Gondolat.
- Dominelli, Lena (1998): Antioressive Practice in Context. In Adams, Robert – Dominelli, Lena – Payne, Malcolm (eds.): *Social Work. Themes, Issues and Critical Debates*. London: Macmillan, 3–22.
- Domszky A. (2008) *Szakmai etika és munkaköri alkalmasság*. Kézirat. Békásme-gyer: FICE közgyűlés, 2008. május 30.
- Fónai Mihály – Kiss János – Fábián Gergely (1999): Szociális munkás szakos hallgatók pályaképének néhány eleme. *Esély*, (7), 1, 114–134. http://www.esely.org/kiadvanyok/1999_1/szocialismunkasok.pdf
- Gardner, Howard – Csíkszentmihályi Mihály – Damon, William (2008). *Jó munka*. Budapest: Lexecon Kiadó.
- Heller Ágnes (1994): *Általános etika*. Budapest: Cserépfalvi.
- Heller Ágnes (1996): *Morálfilozófia*. Budapest: Cserépfalvi.

²² A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2016. 05. 14.

- Hegyesi Gábor – Kozma Judit (2002): A szociális munka – áttekintés. In Kozma Judit (szerk.): *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Budapest: 3Sz, 13–37.
- Hexendorf Edit – Farkas Vilmos – S. Hámori Antónia – Pusztaim Ferenc – P. Hidvégi Andrea – Kubinyi László (1976): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I.* (szerk. Kiss László) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hirschman, Albert O. (1998): *Az érdekek és a szenvedélyek*. Budapest: Józsefvég Műhely.
- IFSW (2014): A szociális munka globális definíciója. *Esély*, (25), 6, 96–100. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_6/2014-6_3-1_szocialis-munka_globalis_definicioja.pdf
- Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Mikós (1972): *Magyar értelmező kéziszótár A–Zs*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kecskés Pál (2003): *Az erkölcsi élet alapjai*. Budapest: Jel Kiadó.
- Krémer Balázs (2009): *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest: Napvilág.
- Lorenz, Walter (2008): A szociális munka és az új társadalmi rend: a szolidaritást gyengítő neoliberalizmus elutasítása. *Esély*, (19), 1, 91–101. http://www.esely.org/kiadvanyok/2008_1/LORENZ.pdf
- Loewenberg, Frank – Dolgoff, Ralph (1988): Etikai választások a segítő foglalkozásokban. In Hegyesi Gábor – Talyigás Katalin (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. 1. köt. Budapest: Semmelweis Kiadó, 181–190.
- Müller, C. Wolfgang (1992): *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* Budapest: T-Twins.
- Nagy Krisztina (2009): Professzionalizáció- és professzió-elméletek a segítő hivatások tükrében. *Esély*, 2, 85–105. http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_2/005NAGY.pdf
- Nagy Krisztina (2011): „Bizonytalanok” és „próbálkozók” – A szociális képzések hallgatóinak karaktertípusai és a képzés jelentősége a szakmai szocializációban. *Esély*, (22), 1, 100–116. http://www.esely.org/kiadvanyok/2011_1/05nagy_indd.pdf
- Nyíri Tamás (2003): *Alapvető etika*. Budapest: Szent István Társulat.
- Papp Eszter – Rácz Andrea (2015): Vigyázat! Emberek! – Szociális és gyermekvédelmi szakemberek szakmaképének vizsgálata. *Metszetek*, (4), 3, 45–61. http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202015_3%20racz%2045-61_0.pdf
- Parrot, Lester (2010): *Values and ethics in social work*. Exeter: Learning Matters.
- Pataki Éva (2008): *Kontroll és segítő funkció a szociális munkában. A kötelezett kliensekkel való munka elméleti és gyakorlati kérdései*. Szakértői tanulmány. <http://szm.sze.hu/downloadmanager/download/nohtml/1/id/3035/m/4169>
- Pierson, John – Thomas, Martin (2011): *Dictionary of Social Work*. Open University Press: McGraw-Hill House.
- Rácz Andrea (2014): Jó szülő-e az állam? – fejlesztési igények a gyermekvédelmi szakellátás professzionalizációjáért. In Rácz Andrea (szerk.): *Jó szülő-e az állam?* A corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése. Buda-

- pest: Rubeus Egyesület, 215–245. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf
- Rácz Andrea (szerk.) (2016): *Indikátorok és evaluációs modellek a gyermekvédelmi szakellátásban*. Budapest: Rubeus Egyesület.
- Sárkány Péter (2011): A szociális munka mint alkalmazott etika. *Szociális Szemle*, 1–2, 7–18. http://old.szocialismunka.btk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Szocialis_Szemle/SzSz2011_1-2_7-18.pdf
- Szoboszlai Katalin (2014): A szociális munka a változások tükrében: kik vagyunk, hol tartunk és mit kellene tennünk? *Esély*, (25), 3, 87–94. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_3/2014-3_3-4_Szoboszlai_szocialis_munka.pdf
- Torma Aanrás (2016): *A közigazgatás funkciói és feladatai*. <http://www.jogikar.uni-miskolc.hu/projectSetup/files/koi/kozig1/a-kozigazgatas-funkcioi-es-feladatai-igazgatasszervezo.pdf>
- Working for Children and Families*. Exploring Good Practice (2003). Galway: Department of Health and Children. <http://health.gov.ie/wp-content/uploads/2014/03/Working-for-children-and-families-exploring-good-practice.pdf>
- Zastrow, Charles (1995): Mit tegyünk, hogy a szociális munka élvezetes hivatás legyen? (2. rész) *Esély*, (6), 5. 42–59. http://www.esely.org/kiadvanyok/1995_5/mittegyunk.pdf